

- szakmai lapokban publikál, könyveket, tankönyveket, tanítási segédleteket írt vagy ír,
- aki a szaktárgyi felkészítés mellett hivatásának tekinti tanítványai nevelését, személyiségük fejlesztését, problémáik megoldásához segítséget nyújt,
- akinek személyisége, szakértelme, egész életvitele példamutató.

A díjakat a Bolyai János Matematikai Társulat és az Eötvös Loránd Fizikai Társulat díjbizottságai, valamint a Magyar Kémikusok Egyesülete ajánlásai alapján a három cég által felkért Alapítvány a Magyar Természettudományos Oktatásért Kuratóriuma – melynek elnöke *Kroó Norbert*, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára – ítéli oda az adott év kitüntetettjeinek.

A három tudományos társaság a beérkezett ajánlásokat a fenti feltételek szellemében értékeli, s ennek alapján teszi

meg javaslatait a díjazottakra 2004. október 8-ig. Ezen javaslatok alapján hozza meg döntését az Alapítvány a Magyar Természettudományos Oktatásért Kuratóriuma 2004. október 25-ig. A díj átadására 2004. novemberében kerül sor. Az írásos felterjesztéseket legkésőbb 2004. szeptember 13-ig kérjük eljuttatni – illetékesség szerint – a Bolyai János Matematikai Társulathoz vagy az Eötvös Loránd Fizikai Társulathoz (mindkettő címe 1027 Budapest, Fő utca 68.), illetve a Richter Geodeon Alapítvány a Magyar Kémia Oktatásért (1475 Budapest 10, Pf. 27.) címére. A borítékra, jól láthatóan írják rá, hogy „Rätz Tanár Úr Életműdíj”. Az elmúlt év felterjesztéseit – ha azt továbbra is fenntartják a javaslattevők – ismételt írásban kell megerősíteni!

Alapítvány a Magyar Természettudományos Oktatásért Kuratóriuma

VÉLEMÉNYEK

IDEGEN SZAVAK ÉS A TANÍTÁS

Végh László
MTA ATOMKI

Az anyanyelv védelme és fejlesztése valamennyi nemzet fontos feladata. Nem csupán ízlés vagy érzelmek kérdése a nyelvhasználat tisztasága. Azért van szükségünk rá, hogy minél pontosabban és teljesebben meg tudjuk érteni egymást.

Minden nyelvet érnek külső hatások. Ilyen hatásoknak a Kárpát-medencében élő népek nyelvei mindig is ki voltak téve, mivel e terület minden időkből a népek országútja volt. A magyar nyelvbe is bekerültek idegen szavak. Elsősorban a korábban nem ismert dolgok, fogalmak stb. megnevezésére használatosak idegen eredetű vagy idegen kifejezések.

Igen sokan nem értik a nyelvbe bekerülő idegen kifejezéseket. Akik a már „meghonosodottnak” tekintett idegen szavakat használják, nagyon sokszor nem ugyanazt értik ugyanazon a kifejezésen. Ez mindig is számtalan félreértés vagy pontatlanság forrása volt. Az idegen szavak használata komolyabb gond a magyar nyelvben, mint az indoeurópai nyelvekben, melyek az európai nyelvek nagy többségét alkotják. Az alapvetően hasonló rendszerre épült, alig ezer éves és aránylag gyorsan fejlődő nyelvek – az újlatin, szláv, germán nyelvek – könnyebben átveszik egymás szavait, fordulatait.

Hosszú századokon át a teljesen más felépítésű, valószínűleg nagyon ősi eredetű magyar nyelv számára az idegen eredetű szókészlet nehezebben volt befogadható. A magyar nyelv az indoeurópai nyelvektől eltérően meglepően egységes és kevésbé változó. A csángó beszédet – bár túlnyúlunk sok évszázada elszakadt néptörzsek tájnyelvén szől hozzánk – miután megszoktuk a különös hangzást, könnyen megértjük. A szerkezetek, szavak ugyanazok, mint a mai magyarban. Sok évszázada írt magyar versek, kivéve a bennük megjelenő görög–latin szavakat, könnyen olvashatók. Néhányat akár ma is írhatták volna. Szintén jól ért-

jük legrégebbi nyelvemlékeinket is, ha leszámítjuk a magyarnál jóval kevesebb betűt tartalmazó latin ábécével való lejegyzésből eredő nehézségeket.

A magyar nyelv erejének titka egyszerű szerkezetében rejlik. Szókincse 700–800 gyökre, azok származékaira, képzett, ragozott változataira épül. A nyelvújítási mozgalom is a gyökrendszerre alapozott, akkor ismerték fel annak jelentőségét. Mit jelent a gyökrendszer léte? Nézzük például a *fog* szavunkat, amelyik egy a fenti pár száz gyök közül. Főnévként az, amivel rágunk, igeiként, hogy megfogunk valamit. Mindkettőnek azonos a képi jelentése. Az ehhez kötődő nagyszámú szavunk: fogad, fogadó, fogados, fogás, fogadalom, fogalmaz, fogalom, fogan, foganatosít, fogantyú, fogas, fogdos, fogékony, fogház, foghegyről, foglal, foglalkozás, foglaló, fogó, fogócska, fogoly stb. mind különböző szavaink, de magukban hordozzák az eredeti, képpel is rögzíthető tartalmat. Többi tisztán magyar szavunk is ilyen gyökökhöz kötődik.

Tudatunk a dolgokat egymáshoz köteve tárolja. Agykérünk idegsejtjeinek hálózata a csatolásoknak megfelelően keresi, azonosítja, hívja elő a megfelelő fogalmakat. Példaként gondoljunk a következő két kifejezésre: találó fogalom, adekvát koncepció. A beszélő számára ugyanazt jelenthetik, de a két kifejezést feldolgozó agykérgi folyamat között valószínűleg, jelentős különbség van. Az első mögött rögtön ott van a tudati képi megjelenítés, és az egymáshoz kötődő rokonszavak ezrei segítenek az értelmezésben. A második esetben tudatunknak mindkét szót először át kell fordítani magyarra, és utána jöhet az értelmezés.

Emiatt a magyar anyanyelvű ember a tisztán magyarul mondottakat nagyon könnyen és gyorsan megérti. Természetesen más nyelvekben is található hasonló szövegek, gondoljunk például az idegen eredetű gén, generál, generáció stb. szavakra. A szövegek az európai

nyelvek közül, a többitől különböző szerkezete miatt, a magyarban lehetnek a legterebélyesebbek. Ha megnézzük a magyar–angol új nagyszótárt,¹ például az „egy”-gyel kezdődő szavak több mint 13 oldalt töltenek meg. Az angol megfelelőik csaknem a lehető legváltozatosabbak. Az angol–magyar szótárban az első szótag egybeesése csak hangzásbeli, a megfelelő szavak jelentése között az esetek nagy többségében véletlenszerű. Nem ennyire kifejezetten, de hasonló a helyzet a többi mai indoeurópai eredetű nyelvvel is.

Sokat beszélnek arról, mi a titka annak, hogy a házáknál elszármazottak között annyira sok nagyon nagy tudós és más kiemelkedő személy van. Ennek egy jelentős tényezője a magyar nyelven való gondolkodás lehet.²

Ezért ha azt szeretnénk, hogy megértsenek bennünket, meg mi is jobban értsünk dolgokat, beszéljünk, írjunk tisztán magyarul. Bárki megkísérelheti, mennyire könnyebb lesz sok minden. Ha nem ért valamit, fordítsa át tisztán magyarra, lehet, hogy azonnal túljut a holtpontra. Nem véletlen a magyar népnév és a magyaráz ige közös alakja. Tiszta magyar nyelven beszélni nemcsak szép, hanem hasznos és gazdaságos is egyben.

Az idegen és idegen eredetű szavak használatának kerülése a tanításban különösen fontos kérdés. Ha az óvónő, a tanító, a tanár, a főiskolai, egyetemi oktató valamit meg akar magyarázni, értetni, a szóhasználaton nagyon sok múlhat. Ha ezek tiszta magyar nyelven magyaráznak, a kisgyerek, a tanuló, a hallgató számára megakaratják az idegen vagy idegen eredetű szavak tudati feldolgozásával járó többletterhelést. Ennek elkerülése nagyon sok esetben a megértést jelentheti. Bárki meggyőződhet arról, ha az eddig általa is állandóan használt idegen eredetű szakkifejezést magyarra sikerül cserélnie, akkor egyben olyan összefüggéseket ismerhet fel, amelyekre eddig nem gondolt.

¹ ORSZÁGH LÁSZLÓ, FUTÁSZ DEZSŐ ÉS KÖVECSE ZOLTÁN: *Magyar–angol nagyszótár* – Akadémiai Kiadó, 1998; ORSZÁGH LÁSZLÓ, MAGY TAMÁS: *Angol–magyar nagyszótár* – Akadémiai Kiadó, 1998.

² Arról, hogy miképpen függ(het) össze a magyar nyelv szerkezete és a magyar fizikusok sikeressége, lásd *Balázs Nándor* fejtegetéseit a *Valóság* 1990/12. számában. Ez a cikk bekerült a *Staar Gyula* szerkesztésében megjelent *Megszállottak. Öt magyar fizikus* című kötetbe (Ty-potex, 1991) is.

Mint egyetemi oktató, az utóbbi bő évtizedben sok ezernyi hallgatót vizsgáztattam szóban. A vizsgázók túlnyomórészt az általam készített, félévenként megújított jegyzetektől készülnek. Hamar rá kellett jönnöm arra, hogy a vizsgázók nagy többsége egyszerűen nem érti az idegen kifejezéseket, és nem is téri magát azzal, hogy az ilyen szavakat tartalmazó mondatokkal túl sokat foglalkozzon. Mivel az így fogalmazott anyagot jóval nehezebben tanulták, kénytelen voltam elhagyni a jegyzetektől az idegen szavakat.

Nem nehéz megértenünk, miért okoz a mai középis-kolásoknak, egyetemistáknak komolyabb nehézséget az egyes szaktárgyak görög–latin eredetű szakszavai. Régen mindenki, aki felsőbb iskolába került és ott magasabb színvonalú természettudományos oktatásban részesült, egyúttal tanult nemcsak latint, hanem görögöt is. Ennélfogva a szakszavakat ismerősként fogadhatta. Megnézve nagyszüleink népiskolai bizonyítványait, a tanult tárgyakat bizony számtanként, mértanként, természetrajzként stb. jegyezték be. Joggal tételezhetjük fel, hogy a korabeli népiskolai tankönyvek és tanítók szintén kerültk az idegen és idegen eredetű szavakat.

Nem kell részletezni, mennyi gonddal küzd manapság a természettudományt tanító tanár. A tanítás hatékonyságának növelésére a szaknyelv és a tankönyvek magyarázása ajánlkozó lehetőség. Magam is tapasztalom, hogy a *lendület* és *perdület* szavak mennyire kiszorították az *impulzus* és az *impulzusmomentum* kifejezéseket. Hasonlóan érthetőbbé, világosabbá tenni szaknyelvünket valamennyiünk szép feladata. Ha valamelyik idegen eredetű szakszóra nem találjuk a megfelelő magyar kifejezést, az egyben annak is a jele lehet, hogy mi magunk sem értjük igazán, mit takar az illető fogalom.

Mivel a magyar nyelvet manapság elárasztó idegen szavak sok mindenkit zavarnak, a magyar megfelelőket tartalmazó kiadványokból egyre több jelenik meg. Közülük a könnyen kezelhető, az idegen és idegen eredetű szavak többségére több változatot is megadó munkák használata az ajánlatos.³

³ A magyarázó kiadványok közül MOLNOS ANGÉLA: *Magyarázó könyvecske* (LSZM Alapítvány, Debrecen, 2001, negyedik, bővített kiadás) című munkája nemcsak az idegen, hanem az idegen eredetű szavak jó részére is ajánl tisztán magyar megfelelőket.

HÍREK – ESEMÉNYEK

2004. ÉVI BOLYAI-NAP

A június 23-án, a 2004. évi Bolyai-nap alkalmából *Vizi E. Szilveszter*, az MTA elnöke átadta az MTA Bolyai-plakett kitüntetését a fizika területén *Vitos Leventének*, továbbá Bolyai-ösztöndíjuk időtartama alatt végzett, eredményesnek ítélt munkájuk elismeréseként Emléklapot kaptak a fizikai tudományban a következők: *Fülöp Zsolt*, *Lajkó*

Péter, *Legeza Örs Tibor*, *Szolnoki Attila János*, *Vitos Levente*, *Erostyák János*, *Szilágyi Edit Olga*.

A Bolyai Kutatói Ösztöndíj kuratóriumának tagjai átadták a 2004-ben felvett ösztöndíjasok okleveleit a 450 pályázó közül sikerrel pályázott 158 fő részére, akik a tudományok minden területéről kerültek ki.